

Oost best (5)

| Gilbert De Swert |

11. Zwart gat: Centraal Azië

Het is een kinderachtige gedachte dat de wereld een hart heeft, toch is ze me heel mijn leven bijgebleven. Als jongen was ik al snel de wens kwijt ooit over de noordpool te glibberen of mijn vingertoppen aan de evenaar te schroeien. Maar altijd ben ik blijven voelen dat ergens in het binnenste van de grootste landmassa op aarde, voorbij gekende landen, de hartenklop van een ander, half vergeten land sloeg.

Op de kaart was het nauwelijks omschreven, en in de geschiedenis slechts vaag benoemd. 'Turkestan', 'Centraal Azië', 'Het land over de rivier'. Ergens ten noorden van Iran en Afghanistan, ten westen van China's woestijnen, ten oosten van de Kaspische Zee. Daar lag een geheim land, in zichzelf gekeerd. Zijn door gletsjers gevoede rivieren - de Oxus en de Jaxartes uit de Oudheid, de Tsjoe en de Zerafsjan

Gilbert De Swert

is voormalig diensthoofd ACV-studiedienst

- bereikten nooit de oceaan, liepen dood in de woestijn of verdwenen in door land ingesloten zeeën. Zijn gebergte verrees in een naakte schittering van plateaus die zo hoog waren dat 'er geen vogel vloog en vuur brandde met een bleke vlam waarin je je hand kon steken' (Marco Polo). Een gebied ingeklemd tussen twee gruwelijke uitersten: het Pamirgebergte op altijd bevroren gronden en de Karakoemwoestijn sudderend onder 40 graden in de schaduw.

De Zwarte Zee was achter ons verdwenen en we vlogen boven een woestijn van een droomachtige onmetelijkheid. Kilometers lang was de enige kleur een akelig, gebrek ademend platina, niet zozeer van puur zand als wel van verpulverd leem van hier vergane steden en rijken: Perzië, Seleucië, Parthië, Macedonië... Het hart van de wereld was geen kloppend orgaan maar een leemte, een zwart gat.

De mensen hadden dat gevuld met hun innerlijke demonen. In oude tijden Cimmerische horden, levend in eeuwige mist, en Scythen met hun paarden en hun goud. Het werd vervolgens een corridor overspoeld door nomadenvolken. Het bleef er daarna eeuwenlang stil, tot het zijn woeste cavalerie - Scythen, Hunnen, Turken, Mongolen - losliet op de ver-

zwakte rijken rondom. Het was het achterland van Gods wraak.

Pas na de vijftiende eeuw, toen het Mongoolse rijk uiteenviel en de zijderoute teloor ging, verzonk ook dit vervaarlijke binnenland in vergetelheid,

versplinterd in obscure kanaten en tribale weidegronden. Vier eeuwen later slokte het Russische rijk het makkelijk op, en was zijn gerucht slechts vaag te horen, via Moskou. Om de Turkse en mosliminvloed te beperken, herverdeelde Stalin Turkestan in vijf republieken: Oezbekistan, Kazakstan, Tadzjikistan, Turkmenistan en Kirgistan (Kirgizië). Volslagen nieuwe geografische en politieke creaties. In elke republiek zijn de volkeren hulpeloos door elkaar geklutst. Oezbeken wonen tot ver over de grens met Kazakstan en zijn in alle 'stans' ruim aanwezig. Tadzjiken hebben dan weer stevig voet aan de grond in het zuiden van Oezbekistan. Over Russen struikel je in iedere natie, naast Tataren, Oekraïners, Duitsers, Koreanen, Chinezen, Oeigoeren, Arabieren...

Het verdeel-en-heers werd ook taalkundig georganiseerd. Stalin belastte taalkundigen met een studie van de diverse Turkse dialecten die in de Sovjet-Unie gesproken werden. Op basis van de verschillen werden met Russische woorden nieuwe talen gekleid en gemacrameerd. Alsof bij ons, na een van de volgende staatshervormingen, West-Vlaams of Ojlsters zou uitgeroepen worden tot officiële taal, met toevoeging van een reeks Engelse termen.

“

Zeventig jaar beheersten communistische modellen en propaganda heel Centraal Azië. Toen, van de ene dag op de andere, vertrokken de leraars als in de fantasie van een schoolkind, met achterlating van de boodschap dat de les verkeerd geweest was.

Rond dezelfde tijd werd ook het Arabische schrift vervangen, eerst door het Latijnse (het onze), daarna door het cyrillisch alfabet. Bedoeling: de taal van de koran onleesbaar maken.

Zeventig jaar beheersten communistische modellen en propaganda heel Centraal Azië. Toen, van de ene dag op de andere, vertrokken de leraars als in de fantasie van een schoolkind, met achterlating van de boodschap dat de les verkeerd geweest was. Nu moesten die schimmige republieken plots met hun frêle identiteiten het wereldtoneel op. Zouden ze zich in de islamitische smeltkroes werpen of opnieuw een communistische mis gaan zingen? Je kon je hun toekomst alleen maar voorstellen in het licht van machten die je al kende: islam, Moskou, Turkije, Westen.

12. Vreemde bewaarplaats de oudste Koran

Op mijn kaart was Oezbekistan een veelkleurige wirwar. De vorm van een hond die naar China blaft. Grenzend met groen getint laagland en een plotse spaghetti van wegen aan het Tien-Shan- en het Pamirgebergte. Maar wel een groot raadsel: een seculiere moslimstaat onder een dictatoriaal bewind. De oude communisten onder een andere naam aan de macht gebleven. Nauwelijks gehinderd door het muggenwolkje van de oppositie. Bij de presidentsverkiezingen van 2000 verkondigde

zelfs Karimovs rivaal dat hij voor de president had gestemd. Het 'verzet' zocht dan ook, zoals in het oude Sovjetrijk, onderdak in humor. Als de lichten wel eens uitgaan, verlichten de Oezbeken zich met grappes elektriciteit hebben ze, zeggen ze, als Karimov aan overspel doet in het donker.

Hoofdstad Tasjkent boezemt ontzag in. Een wereldstad van meer dan twee miljoen, de industriële gigant van Centraal Azië. De straten breed en ordelijk. Dubbele rijen kastanjes en platanen langs boulevards tussen grote, lelijke gebouwen. De burgers het uiterlijk van binnendringend boerenfolk voorbij. De gemanicuurde Oezbeekse secretaresses net zo mondain als de voormalige sovjetfunctionarissen met wie ze omgingen.

De Russen hadden Tasjkent in 1865 ingenomen, niet op bevel van Sint-Petersburg, maar uit avonturisme van plaatselijke generaals. Binnen een paar jaar was het de hoofdstad van Russisch Turkestan, en naast de autochtone stad ontstond een aangename legerplaats waar water door goten sijpelde en grote bomen bloeiden. De eerste gouverneur-generaal, de ijdele en kille Konstantin Kaufman, heerste er als een kleine keizer. Zijn leger en bestuursapparaat zat vol verbannen bankroeters en avonturiers.

De knusse regeringsgebouwen uit die tijd zijn ofwel weggeveegd door triomfantelijk bolsjewistisch beton ofwel ingestort bij aardbevingen. Na de aardbeving van 1966, die de halve stad verwoestte, werden in allerijl bouwvakkers uit andere sovjetrepublieken gehaald, die hele buitenwijken deden verrijzen die nog

altijd hun naam dragen: de Kiev-, Riga- of Asjabadwijk. Daarna kwamen de opgeblazen monumenten en hallen van partijleider Rasjidov en in de wankelende grond werd 25 km tunnel gegraven voor een magnifieke metro. De stations glanzen nog altijd van het roze marmer en de plafonds met driedubbele rijen kroonluchters. Oezbeken en Russen bouwden samen het socialisme in brallende bas-reliëfs hielden van een alreeds voorbij tijdperk.

De aardbeving heeft echter het oude Tasjkent wonderlijk intact gelaten. Daar zijn de huizen nog van stro en klei, daar tekenen koepels en minaretten nog de *skyline*. Daar wordt nog Oezbeeks gesproken, en daar lopen vrouwen nog bescheiden en eerbiedig gekleed. Daar, in het voorgeborchte van een 16de-eeuwse *madrassa*, leidt een man van middelbare leeftijd met een puntbaardje ons een leeszaal van een barokke charme binnen. Vergulde pilaren

“

De grote aardbeving van 1966 heeft het oude Tasjkent wonderlijk intact gelaten.

schragen een kleine galerij met een halve-maanvormige rij lessenaars, en een trap kronkelt omhoog. De beschilderde plafonds glanzen teer onder een koepelvormig dakraam, en in vitrines langs de wanden glimmen manuscripten uit de koran in minuscule schoonheid.

In de muur zit een ijzeren deur, en we betreden een klein vertrek. De bibliothecaris doet een stap terug. In de muur voor ons hangt een massief koperen kluis, waarvan de voorkant afgedekt is met dik glas. Daar is het, 'ons hei-

ligste boek', de oudste koran ter wereld. Heeft toebehoord aan kalief Othman, de derde van Mohammeds opvolgers, in 665 vermoord in Medina. Het boek is met bloed bevestigd uit zijn handen gevallen bij de *aja*: 'En indien zij geloven zoals gij gelooft, dan volgen zij de juiste weg. Maar indien zij zich afwenden, dan veroorzaken zij een scheuring, en zal Allah uw bescherming tegen hen zijn.' Vrij vlug is vierde kalief Ali, neef en schoonzoon van de profeet, bloedig ten val gebracht door Othmans verwanten. Toen is de diepe kloof tussen soennieten en sjiieten ontstaan.

Hij lijkt op geen enkele andere koran die ik ooit gezien had. Hij bevat geen illustraties, helemaal niets bijzonders, maar hij is kloek en praktisch, met de schoonheid van iets primitiefs. Een stapel van zo'n 250 dikke bladen van hertsleer. Het handschrift in *koefi*, het klassieke zware schrift van de oude islamisten, vloeit er lang en laag overheen, als een galeivloot die ten strijde trekt. De halen zijn breed en krachtig. Ze behoren tot de grimmigheid van de geschiedenis, niet tot de opsmuk van het geloof.

Het is een verrassende en vreemde bewaarplaats voor de oudste koran ter wereld. In de tijd toen de Russen het huidige Oezbekistan veroverden, was geen inwoner nog in staat die koran te ontcijferen. De imams van de moskee waar hij bewaard werd, verkochten hem voor zegge en schrijve 125 roebel, en hij bleef in de Keizerlijke Openbare Bibliotheek in Sint-Petersburg, tot Lenin hem in 1923 teruggaf, als blijk van *goodwill* tegenover de moslims. Tasjkent was dan wel hoofdstad, maar niet bepaald een islamitisch lichtbaken. Oezbekistan

was toen officieel atheïstisch, en ook nu probeert het regime een secularisme op te leggen dat godsdienst tolereert, maar strak controleert. Je moet moslim zijn, maar niet te veel. Islam *light*. Privé religieus onderwijs en openbare geloofsverkondiging zijn strafrechtelijk verboden, imams moeten hun preken laten goedkeuren, een hoofddoek mag maar dan wel een bloemige Oezbeekse, die niet onder de kin maar achter het hoofd vastgebonden wordt.

Al die religieuze verordeningen worden vlot gebruikt om mensen op te pakken: ze stoppen een paar vlugschriften in je kleren of je bureauschuif, en beschuldigen je van ongrondwettelijke of terroristische activiteiten. President Karimov is een groot tennisliefhebber, hij ziet tennis als een sterk politiek wapen tegen moslimfundamentalisme: als jongeren tennissen, begeven ze zich niet aan roken, drinken, prostitutie of religieus extremisme. Beter tennis- dan kernraketten, zegt Karimov.

13. Perverse opwinding: Boechara

's Morgens vroeg stapten we met een kleine schare uit het enige vliegtuigje van de dag, en er ging een perverse opwinding door me heen: Boechara! Meer dan honderd jaar lang, tot eind de tiende eeuw, was het de bevlogen hoofdstad van de wereld geweest. Een combinatie van morele islamitische gestrengheid en

“

President Karimov van Oezbekistan is een groot tennisliefhebber, hij ziet tennis als een sterk politiek wapen tegen moslimfundamentalisme.

esthetische Perzische geest. De zijderoute stroomde er in en uit: bont, amber en honing gingen oostwaarts; zijde, juwelen en jade westwaarts. De grote bibliotheek (45.000 manuscripten) trok drommen schrijvers en wetenschappers. Die korte periode bracht opvallend begaafde mannen voort: de veelweter al-Biroeni, die de omtrek van de aarde berekende, de dichter Aboe Roedaki, en de grote Ibn Sina oftewel Avicenna, die 242 wetenschappelijke boeken van een verbluffende gevarieerdheid schreef, en wiens *Canon van de geneeskunde* gedurende vijfhonderd jaar ook in de ziekenhuizen van het christelijke Europa een onmisbaar handboek was.

Eeuwenlang had ze ver weg in het westerse bewustzijn geschemerd: de meest verscholen en fanatieke der grote karavaansteden, die zich in haar woestijnbastion schrap bleef zetten tegen tijd en verandering. Aan weerszijden was de zijderoute weggekijnd, maar de stad had haar kantelen in zelfverkozen barbarij rond haar bevolking geschaard en was verbleekt tot een fabel.

Ook nog in de negentiende eeuw waren de verslagen van reizigers dubbelzinnig. Voor moslims bleef Boechara 'de edele, de verhevene'. Haar moskeeën en madrassa's waren niet te tellen, en hun schoorsteen hoge minaretten pronkten erboven als even vele geloof uitstotende fabrieken. De Boecharieten waren de meest verfijnde bewoners van Centraal Azië. De mannen liepen nuffig op hoge hakken; banden tulden hun hoofden in wel veertig

plooien van verblindende mousseline. Sommige hoogwaardigheidsbekleders reden in koetsen; andere pronkten met tot de dijen reikende laarzen met fatterig gepunte tenen, en reden op volbloeden opgetuigd met turkoois en goud. De vrouwen liepen onder hun paardenharen sluiers in de strelendste zijde van Azië, verbonden hun wenkbrauwen met een dubbele boog van zwarte antimoon en zalfden hun vingernagels met balsem.

Maar die mannen die overdag als koningen rondliepen, keerden 's avonds wel terug naar krotten. De stadspoorten en muren waren niet meer dan een prullerig toneeldecor, de befaamde madrassa's raakten in verval, nalatige moslims moesten met de leren riem de moskeeën in geslagen worden. De spionnen van de emir terroriseerden de hele bevolking en cannabis was zo wijdverbreid dat de halve regering gelukzalig apathisch was. Van tijd tot tijd teisterden cholera en de guineaworm een bevolking die al vergeven was van dysenterie en tyfus.

“

Oezbeekse boeren zijn nog altijd verplicht het merendeel van hun katoen te verkopen aan de overheid tegen een vierde van de prijs op de internationale markt.

De bruutheid en genotzucht van de emirs vervreemdden hen van hun volk. Als ze bedreigd werden, konden ze geen heilige oorlog leiden, geen patriottisme kweken,

moesten ze het doen met een absurde legerbende. Gekleed in willekeurige uniformen en bonte kleuren, gewapend met een fantasma-gorie van lontroeren, stokken, spietsen en knotsen, schrijlings gezeten op ezels en paarden, soms met twee of drie, en een paar door

kamelen voortgetrokken artilleriestukken als achterhoede.

In 1868 slokte Rusland het halve emiraat op, bezette Samarkand en maakte van Boechara een vazalstaat. De tsaristische Russen, net als de bolsjewieken na hen, minachtten de wereld die zij veroverd hadden, schaften de slavernij af (op papier), maar deden weinig aan lotsverbetering. De moslims van hun kant, verdroegen wel stoïcijns hun eigen despoten, maar voelden zich beledigd door de uitheemse ongelovigheid van de Grote Witte Tsaar. 'Liever onkruid van je eigen land dan andermans tarwe', vonden ze.

Het 19de-eeuwse Boechara is vandaag ver weg. Zijn hart is een labyrint met lemen bodem, de straatjes kronkelen in ravijnen van baksteen en stucwerk en verruimen zich tot pleinen en lanen, ontoegankelijk voor auto's. De madrassa's en moskeeën hebben de kleur van de aarde eronder: krijtbleek. Maar erboven tronen nog altijd turkooizen koepels. Van op afstand lijken ze te glanzen in een egaal aquamarijn, maar van dichtbij verspreiden de tegels een verschillend trillend patina: half glanzend, ijsvogelkleurig, diep saffierblauw.

De meeste zijn gebouwd in de zestiende eeuw door de Sjerbaniden, de eerste en zeer glorierijke Oezbeekse dynastie na Tamerlan. In 1220 had Djenghis Khan een al meer dan duizendjarige stad verwoest. Alleen de ontzagwekkende Kalanminaret had hij opzettelijk gespaard. Ooit diende die als baken voor karavanen in de nachtelijke woestijn, en in de ontaarde jaren van de laatste emirs werden veroordeelde misdadigers van de top geduwd. De kleuren zijn

nagenoeg verdwenen, het golvende Arabische schrift op het tegelwerk is weggefallen, maar de oude bakstenen reliëfpatronen zijn in bijna volmaakte staat bewaard, en lopen op tot een weelderige galerij.

Ik bleef beneden dralen, lichtjes bibberend van hoogtevrees bij de gedachte dat een misdadiger op me af stortte en de grond waarop ik stond hem toesnelde. Maar vanaf de top weer-

“

Alles wat ik gehoord, gelezen en gezien had over de pracht en praal van Samarkand is waar. Alleen, de stad is nog mooier dan ik me voorgesteld had.

klonk slechts de oproep tot het gebed, klaaglijk en zwak, en beneden veegden twee vrouwen het stof.

14. Oud verhaal: wit goud

Stof. Onze bus dendert langs katoenvelden, hier en daar in stofpluimen veranderd door tractoren. Het is de hoop en de vloek van het land geweest: katoen. Honderd jaar geleden hadden de Russen een Amerikaanse soort geïntroduceerd, en de jonge Sovjet-Unie wilde haast maken met de verbreiding ervan. Ze wilde in haar eigen behoeften voorzien. Oezbekistan werd heringericht. De versnipperde landbouwgronden voor fruit-, druiven- en groenteteelt werden herverkaveld tot één geïndustrialiseerde monocultuur. Een socialistische arbeidsverdeling die niet verschilde van de productieverhoudingen tussen rijk Noorden en arm Zuiden. Oezbekistan mocht katoen

verbouwen, de grondstof leveren; Rusland deed de verwerking in textiel fabrieken en streek de winsten op. Een aanpak die niet verschilde van de praktijken van de *Société Générale* in Belgisch Kongo.

Leonid Breznev, die van zijn machtsbasis hier oplom tot de hoogste Sovjetpost, zei altijd: 'Gouden handen oogsten wit goud'. Maar het waren de Sovjets die rijk werden. En de plaatselijke leiders. Die bliezen de statistieken stelselmatig op en kregen vanuit Moskou navenant centen, of verhandelde katoen op de zwarte markt. Sommigen van hen heersten als feodale heren. De beruchte Achmadzjan A dylow bestuurde een deel van de Ferganavallei als een autonoom land. Pas na zijn arrestatie in 1984 kwamen de details aan het licht over zijn slavenarbeiders en concubines, zijn landgoed met leeuwen en pauwen, zijn ondergrondse gevangenis en martelkamer, waar hij mannen bij temperaturen onder nul met ijskoud water bespoot tot ze stierven. De Oezbeekse partijleider Sjaraf Rasjidov, een slissende wellusteling, werd daarentegen luisterrijk begraven op het Leninplein in Tasjkent, onder Gorbatsjov met stille trom verwijderd, maar door Karimov weer in eer hersteld. Rasjidov is nog altijd een held ginder: hij lichtte Moskou op en hij bouwde met het geld ook voetbalstadions.

Oezbeekse boeren zijn nog altijd verplicht het merendeel van hun katoen te verkopen aan de overheid tegen een vierde van de prijs op de internationale markt. Met het verschil betaalt de regering haar prioritaire investeringen elders, bijvoorbeeld de moderne infrastructuur in Tasjkent. De economie mag dan wel formeel geliberaliseerd zijn, ze is (daardoor) goedgeels

in handen van de president en zijn dochters - de ene in cement, de andere in 's lands telecom en dans- en prostitutietenten.

De economie blijft een zwart gat. Iedere lente gaan honderdduizenden Oezbeken in economische ballingschap. Naar het olierijke Kazakstan, om daar de betonnen monsters in Almaty en de nieuwe hoofdstad Astana op te trekken. En vooral naar Oost-Rusland (Irkoetsk), ook daar in de bouw. Centraal Aziatische migranten zijn in Rusland wat Latijns Amerikanen zijn in de VS, Indo-Pakistanië in de Golfstaten en West Afrikanen in Europa. Mensen die aan één stuk door werken voor hun achtergebleven familie, in sectoren waarvoor autochtonen hun neus en armen optrekken.

Bijna elke Oezbeekse familie heeft wel iemand in Rusland. Rusland blijft Oezbekistan's voedselvader en -moeder. Tasjkent ontkent dat natuurlijk. Officieel kent het maar 102.658 landgenoten in Rusland. Meer zou een erkenning zijn dat er grote sociaal-economische problemen zijn in het meest bevolkte land van Centraal Azië. Daarom zijn pas in juli dit jaar bilaterale akkoorden kunnen gesloten worden. Daarin heeft Poetin aan Karimov een vereenvoudiging van de uitlevering van clandestiene immigranten toegegeven. Oezbeekse politieke vluchtelingen zonder papieren moeten dus vrezes voor deportatie - doorgaans synoniem voor marteling en verdwijning door de Oezbeekse geheime diensten, alomtegenwoordig op de tarmac in Tasjkent.

Oezbekistan, dat is 'back in the USSR'. Controle alom en overal. Op het geld dat je binnen en buiten brengt. Op de trajecten die je volgt. Op

de wegen die je berijdt - om de haverklap controleposten, doorgang mits *baksj*. Behalve voor buitenlandse toeristen. Karimov doet net niet het hele land op slot. De historische zijderoute-steden Boechara en Samarkand zijn te belangrijk voor de buitenwereld, en in het bijzonder voor moslims. Toerisme daar laat Oezbekistan toe de schijn van normaliteit op te houden.

15. Hartveroverende klank: Samarkand

Ten zuiden van Samarkand loopt over een uitgestoken vinger van het Pamirgebergte een brede weg tachtig km naar Sjachrisabz. Een koele, harmonieuze stad. In een weelderige vallei tussen porseleinen bergen. De trots van de stad torent in al haar verval luisterrijk boven alle straten en parken. Hier had Tamerlan (ofte Timoer Lenk, Azië's laatste en ontzagwekkendste wereldveroveraar) zijn Witte Paleis gebouwd op de karavaanroute naar Chorasán en India. Bewaard is een megalomane poort. Een verbluffende ruïne, die zoals Karnak, Angkor, Baälbek wel gebouwd lijkt door een ander ras. De middenboog is al lang geleden ingestort, maar aan weerskanten smelt een cilindervormige toren samen met een negen verdiepingen tellend complex van steunberen en zalen, zodat elke muur als een op zichzelf staande citadel van 45m hoog de lucht in rijst

“

In feite staan de vijftig miljoen inwoners van de Centraal Aziatische republieken voor de keuze tussen model Turkije of model Iran.

tot een *skyline* van naakte baksteen. Binnenin wordt het patina van de tegels voller en rijker, met randen van pauwblauw vol witte schrifttekens. Ze zijn al eeuwen aan de elementen blootgesteld, kwetsbaar in hun tot ver in de hoogte reikende nerven van kobaltblauw en goud. Een raadselachtige verfijning van kalligrafie en bloemen. Een voorbode van Samarkand zelf.

Andere islamhoofdsteden - Kairo, Damascus, Istanboel - stralen een toegankelijke, mediterrane luister uit. Samarkand daarentegen, ligt aan de rand van de landkaart. Ooit de zetel van een rijk dat zo ver af lag in steppe en woestijn dat het Europa alleen maar schrik aanjoeg. Verzonk eeuwenlang in duisternis en sluimerde nog enkel in de verbeelding van Goethe en Händel, Marlowe en Keats. Ook in het beroemde dichtwerk van diplomaat James Elroy Flecker namen de kooplieden de gouden weg alsof die naar een gevaarlijk mysterie leidde.

Maar als jongetje wou en zou ik ooit Samarkand zien. En als oudere jongere heb ik het gezien. En alles wat ik gehoord, gelezen en gezien had over de pracht en praal van Samarkand is waar. Alleen, de stad is nog mooier dan ik me voorgesteld had. Boechara is een broedplaats van obscurantisme geweest, Samarkand bezit nog de religieuze structuur van een imperiale hoofdstad.

Rond het oude marktplein, de Registan, staan drie madrassa's in bijna volmaakte symmetrie. In elk van de drie façades worden reusachtige portalen geflankeerd door muren met rijen ondiepe nissen boven elkaar. Poort na poort,

minaret na minaret herhalen en bevestigen ze elkaar. Ze domineren het plein met institutionele plechtstatigheid: uitingen van koninklijke macht en goddelijke onveranderlijkheid. Voor je westerse ogen doen de minaretten, met hun honingraatversiering onder hun geplette toppen, denken aan kloeke Corinthische zuilen die niets ondersteunen. Een aardbevinkje, een orkaantje, en ze zouden met uitzinnig gemak naar voren hellen, als scheve portalen van Pisa.

Het tegelwerk bespat en bespikkelt de façades met koele, cerebrale patronen. De kleuren zijn vertrouwd: druifblauw, turkoois, wasgeel. Boven de ingang van de 15de-eeuwse Oeloeg Beg madras, de oudste van de drie, lijken sommige panelen op schitterende tapijten, en op het portaal van de 17de-eeuwse Sjur Dar jaagt een stel ketterse leeuwen op witte konijnen in een bloemenveld.

De deuren zwaaien nog altijd open boven gepolijste drempels, maar betreed je de binnenplaatsen, vind je de studentencellen nog altijd intact, ook hun houten deuren. Ze zijn wel 'bekeerd' tot winkeltjes met pratende of slapende eigenaars. Hier is een koepel gereconstrueerd, daar een minaret opgekrikt, en elk vervallen oppervlak is weer zorgvuldig gedekt met een laag nieuwe tegels of bakstenen. Het interieur van de centrale moskee is ronduit fascinerend. Vanaf het middelpunt van het plafond waaiert in een spectaculair *trompe-l'oeil* een regen van vergulde bladeren en bloemen uit een donkerblauwe hemel, terwijl het gewelf boven de *mihrab* een waaier van koralen en gouden stalactieten ontvouwt.

Tot overmaat van verrukking, heeft Samarkand ook een van de mooiste necropolen ter wereld. Een monumentale poort geeft toegang tot een geheel van graftomben, allemaal overkoepeld, aan weerskanten van een geplaveid pad en steile trappen. De hoofdkleuren: zandbruin, groen en geel. Nergens afbeeldingen, wel kalligrafische teksten en abstracte motieven. Boven op de heuvel bevindt zich het graf van Kussam ibn Abbas, neef van Mohammed. Over hem gaat een legende van een onaardse schoonheid en gruwel.

In de zevende eeuw komt Kussam vanuit Mekka en Medina naar Samarkand. Hij predikt er de islam, en gaat tekeer tegen de heidense vuuraanbidders. Op een dag, wanneer hij met zijn getrouwen aan het bidden is, worden ze aangevallen door soldaten van Dzingis Kan en onthoofd. Toch bidden ze gewoon verder. Daarna nemen ze op Gods bevel hun afgehakte hoofden op en verdwijnen allemaal in een put om daar eeuwig te blijven voortleven. Een eeuw later hoort Tamerlan dat verhaal en gelooft het niet. Hij laat één van zijn soldaten, een zekere Bidat, in de put zakken met een touw onder zijn oksels. Bidat ziet daar iedereen zitten, maar Kussam zegt hem: vertel het aan niemand, zeg je het toch zullen jij en je afstammelingen blind worden. Als de soldaat uit de put komt, wordt Tamerlan boos omdat hij zijn mond houdt. Hij beveelt de man af te ranselen. 'Waarom vertel je me niks?', vraagt Tamerlan. 'Wat je ook wil, ik zal het je geven. Vertel!' Bidat: 'Als je me een paard en een zweep geeft en je schenkt me de grond waarover ik rijd, vertel ik het.' Bidat krijgt het paard en de zweep en galoppeert weg. Na een tijd

wordt het paard moe en stort neer. De soldaat loopt door tot ook hij uitgeput neerzigt. Dan roept Tamerlan hem bij zich: 'Vertel wat je in de put gezien hebt' Bidat begint te vertellen, maar eer hij uitgesproken is beginnen zijn ogen te tranen. Hij wordt blind. Alle blinden stammen af van deze man. Als ze ginder nu blinden zien, weten ze dat diens voorvader in de put afgedaald is. En hebben ze veel respect voor hen.

Het is een schitterende legende voor hedendaags gebruik. Net als de Mongolen hebben ook de communisten de islam onthoofd en de bevolking ontkerkend. Toch zijn de gelovigen illegaal en ondergronds blijven doorleven. Nu zijn ze uit de catacomben gekropen en moeten ze zichzelf terugvinden met de hulp van één van hen, en net als de gevreesde Tamerlan destijds een groot islamitisch wereldrijk vestigen. In feite staan de vijftig miljoen inwoners van de Centraal Aziatische republieken voor de keuze tussen model Turkije of model Iran, tussen democratie en dictatuur, tussen nationalisme en fundamentalisme, tussen een lekenstaat met scheiding van kerk en staat en een islamitische republiek. Achter het nationalisme schuilt een Panturkse beweging, die alle Turkse volkeren wil samenvoegen tot ver in Siberië, met de Chinese provincie Xinjiang erbij. Achter het fundamentalisme zit een integristische islam, die alle moslims wil verenigen, van Marokko tot de Filippijnen, van Centraal Azië tot diep in Afrika.

“

Er bleef maar één smet op de nieuwe Oezbeeks-Amerikaanse idylle: democratie en mensenrechten.

16. Een déjà vu: the Great Game

In een wrakkige Tupolev, met luidruchtig zui- pende Oezbeken om zes uur 's morgens, dalen we naar Bisjkek, hoofdstad van Kirgizië, en wat is het eerste dat we zien: een vloot Amerikaanse *jet fighters*. Kirgizië, de enige 'stan' met een parlement en een oppositie die naam een beetje waardig, een klein Zwitserland in het hart van Centraal Azië, is ook het enige land ter wereld met een Amerikaanse zowel als een Russische militaire basis. De VS hebben sinds 2001 een luchtmachtbasis nabij Bisjkek, voor operaties in Afghanistan. De Russen hebben

twee jaar later hun basis gebouwd, 60 km verder. De Kirgiezen hebben het wel niet meer zo op de VS sinds een Amerikaanse soldaat een Kirgies doodschoot in december vorig jaar. Maar Rusland krijgt de VS niet

weg. Het betaalt zelf geen huur en geen landingsrechten voor zijn basis, terwijl de VS over de brug komen met 17,4 miljoen dollar per jaar en 150 miljoen hulp.

De ineenstorting van de Sovjet Unie in 1991 bood de VS nieuwe strategische kansen in Centraal Azië. De regio bulkt van olie, gas en metalen, is een rode loper naar Zuid-Azië (Afghanistan, Pakistan, India), bevindt zich aan de onderbuik van Rusland, op de historische zijderoute, met China naast de deur. In Sovjettijden waren de Amerikanen uiteraard niet welkom. Sinds de 'stans' zich ontvoogd hebben, werden ze op de thee genood. Het was het begin van een nieuwe 'Great Game'- een

verwijzing naar de heftige rivaliteit tussen tsaristisch Rusland en Victoriaans Engeland om de controle over het gebied in de achttiende en negentiende eeuw.

De kansen leken helemaal schoon na 11 september 2001. Al Qaida zat in Afghanistan, een luchtmachtbasis in Oezbekistan was dus uitgelezen. Die kwam er dankzij 80 miljoen dollar economische en militaire hulp, en omdat Karimov daarmee zijn onafhankelijkheid tegenover Moskou kon versterken. Bovendien zouden Amerikanen in één moeite de fundamentalistische Islamitische Beweging van Oezbekistan helpen verdrijven, zoal niet vernietigen. En er was Afghanistan zelf. Anderhalf miljoen Oezbeken leven daar, vooral in het noorden. En Oezbekistan had evenzeer last van de opium en heroïne komende vandaar. En niet in het minst was er de vorige Afghaanse oorlog. Tasjkent was de operationele basis geweest voor dat andere Afghaanse conflict dat Breznev in 1979 begon en Gorbatsjov tien jaar later roemloos moest beëindigen. Het was Oezbekistans Vietnam. Moskou vulde de rangen van het Rode Leger met Centraal Aziatische dienstplichtigen. 65.000 uit Oezbekistan, meer dan 1.500 stierven.

Er bleef maar één smet op de nieuwe Oezbeeks-Amerikaanse idylle: democratie en mensenrechten. Ook de Europese Unie lieftoegt al een tijdje naar energierijk Centraal Azië, om haar

afhankelijkheid van Rusland te beperken. Maar Oezbekistan, net als Kazakstan, zegt dat het niet de les wil gespeld worden. Nadat Karimov in mei 2005 honderden betogers had laten neerschieten in Andijan - een bloedbad in omvang en intentie vergelijkbaar met Tienanmen in 1989 - protesteerden de VS en moesten prompt hun militaire basis ontruimen. De EU van zijn kant, legde sancties op - tot Oezbekistan een onafhankelijk onderzoek toestaat en serieuze hervormingen doorvoert. Duitsland blijkt echter geneigd tot 'een dialoog', het heeft dan ook in Termes (Zuid-Oezbekistan) een uitvalsbasis voor zijn soldaten in Afghanistan - de vroegere basis van de Amerikanen.

Ook elders in de regio gaat het niet geolied. De EU heeft al wel de tekst voorbereid voor een akkoord met Kazakstan - in bezit van een van de tien grootste olievelden ter wereld. Maar Kazakstan is wel helemaal door land ingesloten, en bijna alle uitvoer gaat via Rusland. Kazakstan zegt wel een pijnpijn door de Kaspische Zee naar Bakoe (en rond Rusland) te bestuderen, maar die is nog verre van aangelegd. Want intussen heeft Poetin Turkmenistan overgehaald voor een gaspijplijn via Kazakstan naar Rusland, en heeft hij met Kazakstan afgesproken om de olieleveringen over Noworossijsk aan de Zwarte Zee te verdubbelen. VS, EU en ook China hebben vooralsnog het nakijken in het Nieuwe Grote Spel.